

Kasteelkelders en vleermuizen

A. VAN WIJNGAARDEN en

S. BRAAKSMA.

(RIVON)

In het voorjaar van 1945 werd bij de ont-ruiming van het reeds zwaar vernielde dorp Nederhemert-Zuid het kasteel Nederhemert door de Duitse troepen in brand gestoken. De ruïne, die overbleef (fig. 1), was in dusdanige staat dat aan herbouw toentertijd niet werd gedacht. In 1958 werd ze, met het omliggende bos en enkele prachtige oude lanen, als natuurreservaat door de Staat aangekocht.

In januari 1959 bleek bij een bezoek aan de ruïne, dat hier niet minder dan 16 vleermuizen overwinterden. Er werd toen een plan opgesteld om de ruïne voor deze dieren als overwinteringsrefugium te beheren. De ruïne bevat nog twee grote gave kelders met een tongewelf (fig. 2, a en b), met hieraan grenzend een drietal kleinere kelders (c, d, e). Via een hal met gangetje (h) kon men in een rond gewelf (i) onder de vroegere toren komen. In al deze vertrekken vertoonde het van bakstenen gemetselde plafond hier en daar zeer diepe scheuren. Ook in de rest van de ruïne, bovengronds, waren hier en daar nog ruimten, zoals een trapje, een rest van een torenkamertje, etc. waar, naar later bleek, gedurende lange perioden van de winter, diep in spleten weggekropen, vleermuizen huisden. Dit bleek een geweldige handicap te zijn bij de aantalsbepaling van bepaalde soorten in de ruïne, met name van de *Plecotus*-soorten (grootoorvleermuizen) en van *Myotis mystacinus* (Snorvleermuis). Sommige van hen waren slechts met de grootste moeite te vinden. Wij veronder-

stellen dat bij tamelijk zacht weer de dieren overal in spleten in de ruïne weggekropen zitten en dus grotendeels onvindbaar zijn. Gaat het vriezen, dan wordt het aantal in de kelders aanwezige dieren snel groter; wordt het zeer koud, dan kruipen de dieren ook hier zeer ver in spleten weg. Ondanks deze bezwaren werd een plan opgesteld om te proberen de omstandigheden hier voor de overwinterende vleermuizen zo gunstig mogelijk te maken. Dit kon omdat het een staatsnatuurreservaat was en er toch bepaalde voorzieningen getroffen moesten worden om de ruïne te conserveren.

Om te beginnen werden de spleten van de torenkelder gedicht en aan de buitenzijde aangeaard om onder iedere omstandigheid tenminste over één absoluut vorstvrije kelder te kunnen beschikken. Verder werd de hal dichtgemetseld om meer „diepte” in de kunstmatige grot te krijgen. Alle venstertjes werden van zware luiken met vliegspleetjes voorzien, deze staan normaliter open, maar worden zodra er vorst dreigt door de reservaatbewaker gesloten. De ventilatiekokers, tussen 1946 en 1956 aangebracht door een champignonkweker, werden gedicht en oefeningen van de BB en de Nationale Reserve verboden. Jongetjes werden buiten gehouden met stevige deuren en luiken, weer van vliegspleten voorzien (fig. 3).

Klimatologisch gezien waren de gevolgen groot. In vrijwel alle kelders daalde de temperatuur 's winters flink, maar vorst,

Fig. 1. *Kasteelruïne Nederhemert, januari 1960.*

die vroeger in de hal en in twee van de kleine kelders regelmatig voorkwam, werd zelfs in de strenge winter 1962-1963 nergens meer geconstateerd. In de torenkelder, waar in de winter 1959/1960 de temperatuur zakte tot 2.8°C , kwam deze niet meer onder de 8°C .

Al deze werkzaamheden konden pas in november 1960 worden uitgevoerd, toen de vleermuizen weer present waren. Tot onze geruststelling bleken ze zich echter van de rustig werkende en zelfs pijprokende dorpstimmerman niets aan te trekken, alle bleven zitten waar ze zaten en verroerden zich niet.

Inmiddels hadden wij in het kader van een landelijke inventarisatie van vleermuisverblijfplaatsen een veertigtal kelders van

kastelen, kasteelruïnes en buitenplaatsen bezocht. In tegenstelling met de kelders van de ruïne Nederhemert en van die van het kasteel Amerongen, dat regelmatig door de heer Van Eyndhoven werd geïnventariseerd en waar een veertigtal dieren overwinteren, waren de resultaten hier zeer mager. De meeste kelders werden of te intensief gebruikt of waren te ruïneus, met veel openingen, te vochtig en te koud. De voor de vleermuizen gulden middenweg tussen deze uitersten bleek bepaald zeldzaam (tabel 1). Alleen op het kasteel Heeswijk (tabel 2) werden met Nederhemert vergelijkbare condities en een flink aantal vleermuizen aangetroffen. Het eigenlijke kasteel is wel geheel gerestaureerd, maar onbewoond; de kelders zijn

Tabel 1. Onderzochte kasteelkelders 1959 - 1967.

Datum	Kasteel	Gemeente	Myotis mystacinus	Myotis daubentoni	Plecotus spec.	indet.
5-2-1959	Ammerzoden	Ammerzoden	—	—	1	—
25-2-1959	Hernen	Bergharen	1	—	1	—
25-1-1965	Born	Born	—	—	1	—
25-2-1959	Echteld	Echteld	3	—	1	—
10-1-1960	Keppel	Hummelo c.a.	—	—	1	—
4-3-1959	Daelenbroek	Melich c.a.	1	—	—	—
5-2-1959	Loevestein	Poederoijen	3	—	—	—
18-2-1959	Woerden	Woerden	4	3	—	1

Geen vleermuizen werden aangetroffen in: Oude Loo (Apeldoorn), Batenburg (Batenburg), Warnberg (Berlicum), Brakel (Brakel), Slangenburgh (Doetinchem), Westhove (Domburg), Doddendaal (Ewijk), Aerdt (Herwen c.a.), Hemmen (Heteren), Muiderslot (Muiden), Radbout (Medemblik), Obbicht (Obbicht), Doornenburg (Pannerden), Doorwerth (Renkum), Rozendaal (Rozendaal), Fraylemaborgh (Slochteren), Croy (Stiphout), Ooy ((Ubbergen), Vaalsbroek (Vaals), Sibberhuisje (Valkenburg), Oldenhof en Oldenruitborgh (Vollenhove), Nijenbeek (Voorst), Onstein (Vorden), Wychen (Wychen), Cartiels (Wylre), Babberich en Zevenaar (Zevenaar).

Tabel 2. Overwinterende vleermuizen in Nederhemert en Heeswijk.

Nederhemert							Heeswijk						Winter
Datum	Myotis myotis	Myotis mystacinus	Myotis daubentoni	Plecotus spec.	indet.	Totaal	Datum	Myotis myotis	Myotis mystacinus	Myotis daubentoni	Plecotus spec.	indet.	Totaal
5-2-1959	1	11	2	1	—	16							1958/59
26-1-1960	2	2	—	7	3	14							1959/60
11-1-1961	1	4	1	4	—	10	24-11-1960	2	23	1	—	—	25
30-11-1961	1	7	2	2	—	12	30-11-1961	1	17	5	1	—	24
11-3-1964	1	5	1	4	—	11	14-3-1963	—	5	1	1	—	7
26-2-1964	2	7	4	10	—	23							1962/63
21-1-1965	2	5	3	5	—	15							1963/64
18-12-1965	—	5	1	3	—	9	18-12-1965	—	14	1	5	2	22
26-1-1967	1	5	1	8	—	15	26-1-1967	—	15	—	1	—	16
													1964/65
													1965/66
													1966/67

echter nog niet gerestaureerd en ongebruikt. Omdat in deze kelders natuurlijk niet van natuurbeschermingszijde getim-

merd kon worden, deed zich hier een goede gelegenheid voor om door het vergelijken met Nederhemert te proberen het ef-

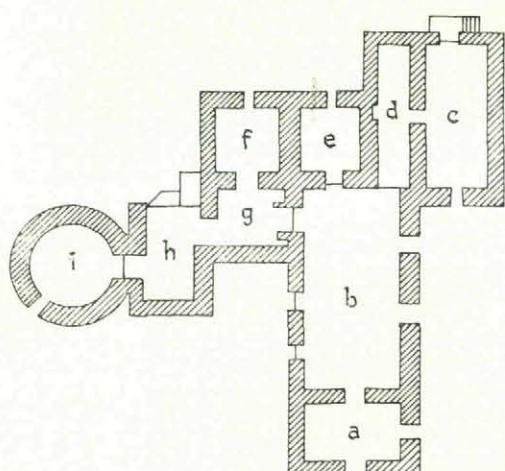

Fig. 2. Plattegrond van de kasteelruïne, toen deze in 1958 door de Staat werd aangekocht.

fect van onze goed bedoelde bouwvakactiviteiten na te gaan. De resultaten van negen jaren vleermuis-tellen zijn in tabel 2 samengevat. Bij de beoordeling van deze cijfers moet men natuurlijk bedenken, dat zij ten hoogste een indruk geven van het populatieverloop door de reeds eerder genoemde, waarschijnlijk grote zoekfout. Meer gedetailleerde gegevens over de verspreiding van de vleermuizen over de kelders en het klimaat betreffende, zijn aanwezig in het RIVON-archief. Het effect van de beschermingsmaatregelen zou vooral moeten blijken na de zeer strenge en lange winter 1962/1963. We zien in Nederhemert dat het aantal Vale vleermuizen (*Myotis myotis*) gering is en blijft (1-2); de Snorvleermuis (*Myotis mystacinus*) schommelt tussen 2 en 11, de Grootoor (*Plecotus* sp.) tussen 1 en 7, de Water-vleermuis (*Myotis daubentonii*) is vrij constant (1-2).

Na deze strenge winter bleek er een enorme toename van het aantal vleermuizen te hebben plaatsgehad (1963/1964). Helaas

werd in die periode de ruïne overgedragen aan de Stichting Vrienden van de Gelderse Kastelen en werd er begonnen, vooruitlopend op de restauratie, met overal te graven, te blikken en te slopen. In alle kelders werd zelfs electrisch licht aangelegd, en in de grootste een werkplaats en een opslagruimte. De gevolgen bleven zo te zien niet uit. Het aantal vleermuizen daalde namelijk van 23 naar 15 en het volgend jaar naar 9. Wellicht is het te danken aan het feit, dat deze werkzaamheden momenteel stil liggen, dat het aantal weer tot 15 is gestegen. In de toekomst zal echter ook deze overwinteringsgelegenheid aan de Nederlandse keuken-aan-kant-mentaliteit worden opgeofferd.

In Heeswijk, waar door de vele openingen de kelders veel kouder waren, verliepen de zaken geheel anders. In de strenge winter 1962/1963 bleek het vrijwel overal in de kelders te vriezen. Alleen in het gewelf boven de waterput, die via een klein gat uit de rest van de kelders bereikbaar is, vroom het niet en hier hingen de vleermuizen dan

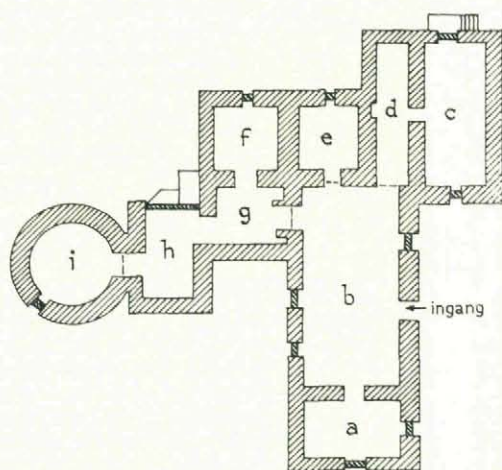

Fig. 3. Plattegrond na de ten behoeve van de vleermuizen aangebrachte verbeteringen.

ook alle bij elkaar. Dat er evenwel slachtoffers waren gevallen, bewees een Snorvleermuis, die doodgevroren tussen de voegen van de stenen zat. De later door ons verzamelde gegevens doen vermoeden, dat de Snorvleermuis en de Grootoor de geleden verliezen weer wisten te compenseren, maar dat door de kou de gevoelige soorten Vale vleermuis en Watervleermuis waarschijnlijk het kind van de reke-

ning zijn geworden.

Ondanks de onvermijdelijke waarnemingsfouten en de onvolledigheid van de serie waarnemingen, blijkt ons inziens uit de bovenstaande ervaringen, dat het treffen van bepaalde eenvoudige beheersmaatregelen, die met zeer beperkte financiële middelen zijn te realiseren, voor de vleermuizen bijzonder effectief kan zijn.

Broedvogel-inventarisatie van Het Rietbos

C. N. VENNEKER en J. VEEL.

Als men op een zomerse dag langs een rietveld loopt, zal men hier maar weinig vogels zien, het lijkt daardoor ook erg vogelarm. Niets is echter minder waar: na een zorgvuldige inventarisatie blijkt dat er een rijke vogelbevolking is, die gemakkelijk met broedvogelaantallen van andere biotopen kan wedijveren.

In 1966 hebben wij zo'n rietveld, Het Rietbos, met een oppervlakte van 15 ha en een lengte van 1720 m, geïnventariseerd. Het is gelegen aan het westelijke stuk van de ringvaart van de Heerhugowaard, in de gemeenten Oudorp, Koedijk en St. Pancras. Het ligt afgesloten van alle openbare wegen, het ruisende riet is daardoor een dorado van rust, welke alleen door wateroeristen af en toe wordt verstoord.

Het Rietbos wordt doorsneden door een dijkje dat de scheiding vormt tussen twee biotopen, die verder met „A” en „B” zullen worden aangeduid. Het gedeelte „A” is vrij droog. Het Riet wordt hier en daar afgewisseld met Valeriaan, Harig wilge-roosje, Moerasmelkdistel, alsmede enkele wilgestruiken. De zeer rijke onderbegroeiing bestaat uit een keur van moerasplanten, zoals Watermunt, Waternavel, Pen-

ningkruid, Rietorchis, Veenmossen, etc. Het gedeelte „B” ligt ongeveer 1 meter lager en staat daardoor gewoonlijk onder water. Hierin groeit bijna uitsluitend Riet met hier en daar een groepje lisdodden. De lengte van het Riet varieert van 1 tot 3,5 m.

Het terrein wordt gepacht van de Provinciale Waterstaat. 's Winters wordt het Riet door de pachter, de heer Reus, gemaaid. Wij danken hem vriendelijk voor de toestemming het gebied te inventariseren. Tijdens het inventariseren van de broedvogels hebben wij regelmatig de zangposten van de mannetjes in kaart gebracht. De paaltjes die met een onderlinge afstand van 100 meter langs beide zijden van Het Rietbos staan, dienden als oriëntatie-punten.

Het vaststellen van het aantal broedvogels in een rietveld behoort tot een lastige opgave, en de steeds alarmerende weidevogels helpen je bepaald niet. Vooral de Grutto's, die vaak hun jongen op de aangrenzende dijk hadden lopen, zorgden voor een luidruchtige escorte. Waterrallen, met hun verborgen levenswijze en veelvoud aan geluiden, zijn niet gemakke-